

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМУ ПЕРФОРМАТИВНОСТІ

Проблема перформативності продовжує привертати увагу лінгвістів. Її актуальність можна пояснити, насамперед, тим, що вона знаходиться у руслі сучасних досліджень взаємодії мови і людини. Дослідження даної проблематики сприяє опису закономірностей розвитку і функціонування мови в соціумі, усвідомленню психологічних аспектів впливу мови, мовленнєвої поведінки на підсвідомість, розширює уявлення про співвідношення комунікативної і мовної семантики.

Лінгвістичний аспект актуальності проблеми перформативності полягає у відсутності системного підходу під час розгляду питань, що пов'язані з нею. Одним із таких питань є визначення сутності поняття перформативності. Чимало лінгвістів намагаються надати явищу перформативності логічне оформлення, проте через його неоднозначність та багатомірність не можуть дійти прийнятних результатів. Причиною цього є також і те, що методика розгляду поняття “перформативність” автоматично переноситься на розгляд понять “перформативне дієслово” та “перформативний мовленнєвий акт”.

Метою даної статті є вивчення історії виникнення поняття та терміну “перформативність”, з'ясування основних підходів до його тлумачення та дослідження становлення перформативності як семантико-прагматичної категорії.

У процесі дослідження з'ясовано, що підґрунтя теорії мовленнєвих актів закладені західними вченими, представниками “лінгвістичної філософії”. Згодом у цьому напрямі почали працювати вітчизняні дослідники, яких зацікавили проблеми мовленнєвої комунікації. У межах теорії мовленнєвих актів виникає поняття “перформативності” (англ.: *performativity*, нім.: *Performativität*). Вперше на це явище збігу слова і дії звернули увагу й описали в своїх працях польський лінгвіст Ервін Кошмідер та французький мовознавець Еміль Бенвеніст, а ретельно почали досліджувати англійські вчені Дж. Остін та Дж. Серль. Згодом проблемам перформативності свої дослідження присвятили українські (Г. Г. Почепцов, О. Г. Почепцов, Ю. Г. Твердохліб, Т. В. Терещенко, Л. Р. Турик), німецькі (М. Brandt, G. Falkenberg, G. Grewendorf, G. Harras, F. Liedtke, W. Motsch, R. Pasch, M. Wörner, D. Wunderlich), російські (Ю. Д. Апресян, В. В. Богданов, Е. А. Красина, Е. В. Падучева, А. А. Романов, Е. Г. Романова), казахські (Л. М. Шайкенова), англійські (P. English, G. Leech, S. Levinson), польські (Й. Крекич, Л. Писарек) та інші науковці.

Зауважимо проте, що в лінгвістиці мають місце певні розбіжності поглядів на поняття перформативності. Розглянемо основні ідеї тих авторів, що викликають інтерес та можуть бути трансформованими з урахуванням специфіки проблематики нашого дослідження.

Першим сутність перформативності розкриває Е. Кошмідер, досліджуючи її на матеріалі німецької та слов'янських мов. Вчений називає це явище “коінциденцією” (*Koinzidenz*), розуміючи під цим збіг слова і дії, тобто слово, яке вимовляється, власне і позначає певну дію. Зокрема, порівнявши два висловлення “я пишу” і “я прошу”, Е. Кошмідер робить висновок, що перше з них є лише повідомленням про акт писання і за жодних обставин не може виступати в ролі самого акту, а його вимовляння не може замінити саме написання. Інше висловлення якраз і демонструє явище коінциденції, оскільки сама дія прохання і вимовляння дієслова, яке позначає цю дію, збігаються. Дослідник зауважує, що йдеться лише про дієслова мовлення у формі першої особи, оскільки вимовляння слів мовця не може бути дією когось іншого.

Основними характеристиками коінциденції є такі: 1) визначення самої сутності явища, яке вивчається як збіг вимовляння висловлення та дії; 2) обмеження коінциденції тільки дієсловами мовлення (у широкому сенсі) і тільки 1-ю особою; 3) вживання доконаного чи недоконаного виду у висловленнях такого типу (характерне для слов'янських мов); 4) витлумачення коінциденції у зв'язку з співвіднесенням понять I (*intantum, das Gemeinte* – “те, що міститься в думці”) та D (*designatum, Bezeichnetes* – “позначуване”) [4].

Два виміри, які включає поняття I, а саме “називання” і “досягнення мети при вираженні повідомлення, наказу, заборони”, мають безпосереднє відношення до перформативності та мовленнєвого акту, в яких вони розкриваються в межах локуції та іллокуції, перш за все іллокутивній цілі висловлення [5].

Розглянута концепція коінциденції Е. Кошмідера створила передумови появи й розвитку теорії мовленнєвих актів, стрижнем якої по праву вважаються перформативні висловлення (перформативи).

Лінгвістичний термін “перформативність” був уведений англійським логіком і філософом, представником Оксфордської школи, основоположником теорії мовленнєвих актів Дж. Остіном.

Згідно з його концепцією, викладеною у 1962 році в роботі “Слово як дія” (“*How to do things with words*”), у мовленнєвому акті виділяються такі складові: локутивний акт, який має значення і включає фонетичний (вимовляння певних звуків), фатичний (акт вимовляння певних слів, які належать певному словнику і відповідають певній граматиці) і ретичний (здійснення акту використання цих слів з певними смислом та референцією) акти, іллокутивний акт, який має певну силу, що проявляється в ході говоріння, а також перлокутивний акт, який являє собою досягнення деяких результатів за допомогою говоріння [8, 84, 100].

Дослідник вказує на три основних значення терміну “перформативність”, які безпосередньо пов’язані з трьома основними рівнями мовленнєвих актів – локуцією, іллокуцією та перлокуцією: 1) мовленнєвий акт перформативний за умови, якщо він є одночасно результативною дією у зовнішньому світі, тобто конвенціоналізованим соціальним актом; 2) автореферентне вживання дієслів говоріння є перформативним, тобто у випадку, коли дієслова стоять у формі 1-ї особи теперішнього часу, акти називання і здійснення співпадають; 3) перформативним називається локутивний чи мовленнєвоактовий компонент будь-якого висловлення [3, 130–131].

На першому значенні терміну перформативності, не вживаючи ще останнього, наголошує у своїй роботі Е. Бенвеніст [1]. Саме під таким кутом зору розглядає явище перформативності і С. В. Кодзасов, пропонуючи в такому випадку визначення “перлокутивна перформативність” [3].

Вивчення науково-лінгвістичної літератури доводить, що друге значення терміну перформативності є найбільш розповсюдженим і загальноприйнятим. Зокрема в термінології Дж. Остіна воно отримує назву “експліцитні перформативи”, а за С. В. Кодзасовим – “іллокутивна перформативність”.

Визначене Дж. Остіном третє значення перформативності розглядає у своїй праці О. Г. Почепцов. Дослідник зауважує, що оскільки явище перформативності є неоднорідним, воно не обмежується іллокутивною перформативністю, а включає також локутивну перформативність. Тобто існують випадки, коли локутивні одиниці вживаються перформативно. Напр.: *Ich sage dir, das sind nicht Portugiesen*. Як бачимо з наведеного прикладу, мовець позначає, сигналізує і частково здійснює локутивний акт за допомогою дієслова *sagen* (говорити), що дає підстави стверджувати про можливість перформативного вживання даного дієслова. О. Г. Почепцов приходить до висновку, що перформативність – це явище, коли мовна одиниця позначає складову частину мовленнєвого акту, сигналізує дану складову та є засобом її реалізації. Причому носієм перформативності стає не лише іллокутивне дієслово, а вся перформативна фраза, частиною якої воно є [10, 17–19].

Ці ідеї отримали продовження в новому підході, що має назву “перформативна гіпотеза”. Його прибічники визначають перформативність як володіння мовленнєвим виконанням (від англ. *performance*), що має місце при реальному вживанні мови в конкретній ситуації. Згадану гіпотезу висуває американський дослідник, представник генеративної семантики Дж.Р. Росс. Згідно з нею, будь-яке висловлення можна розглядати як неекспліцитний перформатив, оскільки перше має комунікативну ціль та іллокутивну силу, а це означає, що в його семантиці присутнє перформативне дієслово. З цього випливає, що в семантиці будь-якого висловлення, в якому відсутнє перформативне дієслово, можна вичленили прихований перформативний предикат та його актанти, які відповідають мовцю й адресату. Так, у реченні типу *Ich verlange, dass Sie Beweise liefern* розмежовуються дві частини – перформативна і пропозиційна. В такому разі перформативна чи прагматична рамка складається з трьох компонентів: Я + перформативне дієслово + адресат. Роль підмета при перформативному дієслові виконує особовий займенник “я”, а роль непрямого додатку – особовий займенник “ти”. Важливо підкреслити, що перформативна рамка обрамляє диктум: *Ich verlange (Sie liefern Beweise)* і виражає комунікативні наміри мовця, тобто виступає індикатором іллокутивної сили.

Подібна перформативна рамка повинна постулюватися для глибинної вихідної структури будь-якого речення, виступаючи “надреченням”. У такому разі висловлення *Es regnet* повинне інтерпретуватися як *Ich sage dir, dass es regnet*. “*Ich sage dir, dass...*” – перформативний префікс чи перформативний зачин [15]. При переході від семантичної (глибинної) структури до поверхневої здійснюється низка операцій, в тому числі й опущення перформативної рамки. Маючи однако-ву глибинну структуру, речення *Es regnet* та *Ich sage dir, dass es regnet* відрізняються одне від одного як синтаксично, так і семантично, описуючи не факт зовнішнього світу, а поведінку мовця. Відсутність перформативного дієслова на поверхневому рівні пояснюється тим, що в даному висловленні відбулась трансформація zakresлювання перформативної частини. Зважаючи на це, в глибинну структуру розповідних речень пропонується введення перформативної інтродукції “*Я говорю тобі, що*”, яка і підпорядковує собі це повідомлення. Наприклад, констативне висловлення *Die Sonne scheint* представляється як перформатив *Ich behaupte, dass die Sonne scheint*.

Схожої думки дотримується П. Сюрен, наголошуючи на тому, що в глибинній структурі кожного речення повинен бути присутній один перформатив, який виявляє комунікативну

цілеспрямованість висловлення. Дж. М. Сейдок, аналізуючи питальні та імперативні конструкції, заявляє, що теза Дж. Росса справедлива і для непрямих висловлень, розширюючи цим “перформативну гіпотезу”. Тобто, у такий спосіб пояснювалась іллокутивна сила висловлення через його семантику шляхом відновлення на глибинному рівні перформативної частини [16].

На хибність цього підходу вказують Г. Газдар, С. Левінсон, Дж. Ліч, О. В. Падучева, Н.К. Рябцева та інші, не погоджуючись з тим, що експлікація перформативу нічого не додає до висловлення. Адже навіть за умови однакової іллокутивної сили перформативні висловлення не можуть ототожнюватися з неперформативними, тому що перші чітко виражають іллокутивну функцію і в такий спосіб дозволяють мовцеві знімати можливу невизначеність своєї мовленнєвої дії для адресата.

Цікаво зазначити, що Я. Андерссон, Г. Фінгаретте, Ю. Хартнак, І. Хеденіус, посилаючись на тезу Дж. Остіна про умови щирості вимовляння висловлення, дотримуються верифікаційного підходу до перформативності та визначають її як каузальну основу знання істинності відповідного висловлення. На їх думку, перформативність характеризується: каузалею істинності висловлення, яке має суб’єктивний характер і може бути виявлене шляхом порівняння його змісту з реальним фактом; успішним чи вдалим вживанням висловлення за доречних обставин; відповідальністю мовця за щирість здійснення дії. У розрізі цих ідей, значимим стає виявлення умов, за яких перформативне висловлення можна назвати істинним. Так, вимовлене у п’ятницю висловлення *Ich sage dir, dass heute Donnerstag ist*, неможна вважати перформативним, оскільки йому може бути протиставлене висловлення *Nein, heute ist nicht Donnerstag, heute ist Freitag*. Такі висловлення покликані вияснити справжні думки, почуття і наміри мовця, а їх прагматична функція обумовлена його внутрішнім світом [11, 87].

Важливим для нашого дослідження є визначення перформативності німецькими лінгвістами: “*Performativität ist eine Eigenschaft von Äußerungen mit denen man eine sprachliche Handlung zugleich bezeichnet und vollzieht*” (Перформативність – це властивість висловлень, за допомогою яких одночасно позначається і здійснюється мовленнєва дія, переклад наш – Є.Л.) [13, 357]. Схожу позицію займає О. В. Падучева, яка зазначає, що перформативність – це специфічна властивість деяких дієслів, а саме здатність забезпечувати реченню перформативне вживання [9, 21]. На відміну від німецьких науковців, дослідниця вважає перформативність властивістю не висловлень, а дієслів, надаючи останнім значну перевагу в розкритті явища перформативності.

Теоретичною обґрунтованістю виділяється дослідження І. М. Кобозевої, яка розглядає перформативність як дієслівну семантико-синтаксичну категорію. За її переконанням, властивість перформативності дієслова можна передбачити, якщо прийняти до уваги семантичну сутність поняття перформативності, зафіксовану у визначенні; лексико-семантичну структуру дієслова; принципи доцільної діяльності; норми поведінки. Вчена також підкреслює, що перформативність дієслів мовлення пояснюється їх здатністю повідомляти інформацію про деякі аспекти комунікативного акту, яка не може бути безпосередньо виведеною зі змісту пропозиційної частини висловлення. Таким чином перформативність сприяє зняттю його іллокутивної неоднозначності [2].

Інше тлумачення досліджуваного поняття знаходимо в праці М. В. Нікітіна, який вважає перформативність акціональною маркованістю висловлень про мовленнєві інтенції мовця; властивістю, санкціонованою додатковою соціальною конвенцією. Виникаючи конвенційно з потреб спілкування, перформативність пов’язується переважно з дієсловами відповідної семантики. На думку дослідника, основна загадка перформативності прихована в семантиці мовної одиниці, яка повинна позначати інтенційно-мовленнєві дії [6].

Підкреслимо, що явище перформативності по-різному розглядається у сучасній мовознавчій літературі. У широкому смислі – це категорія, яка дозволяє представити мовленнєву дію, що реалізується в певному комунікативному контексті, коли слово й дія практично ототожнюються, коли словом репрезентується не опис дії, не повідомлення про неї, а її здійснення. У вузькому смислі – це значення висловлення, яке у певних прагматичних умовах дорівнює виконанню дії, що ним позначається [7, 36].

Крім того, явище перформативності сприяє опису закономірностей розвитку функціонування мови в соціумі, дозволяє зрозуміти з лінгвістичної точки зору психологічні аспекти впливу на підсвідомість, розширює уявлення про співвідношення комунікативної і мовної семантики [12, 5].

Розглянувши різні джерела з досліджуваної проблеми можемо констатувати, що протягом тривалого часу чимало лінгвістів намагалися розкрити сутність явища перформативності, але внаслідок неоднозначності та багатомірності останнього його дослідження залишається актуальним. Необхідним стає вивчення існуючих тлумачень поняття “перформативне висловлення” та

його конкретизація, систематизація характерних структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних особливостей перформативних висловлень.

Список використаних джерел

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист ; [пер. с фр. Ю. Н. Караулов и др.; общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова]. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 447 с.
2. Кобозева И. М. Перформативность глагола и его лексическое значение / И. М. Кобозева // Linguistische Arbeitsberichte. – 1986. – В. 54 / 55. – С. 176–189.
3. Кодзасов С. В. Виды перформативности и их показатели / С. В. Кодзасов // Логический анализ языка: Модели действия. – М., 1992. – С. 130–134.
4. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола. Опыт синтеза / Эрвин Кошмидер // Вопросы глагольного вида : сборник. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 105–167.
5. Красина Е. А. Русские перформативы : [монография] / Елена Александровна Красина. – М. : Изд-во РУДН, 1999. – 126 с.
6. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / Михаил Васильевич Никитин. – СПб : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
7. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / [общ. рук. Ю. Д. Апресян]. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1999. – 552 с.
8. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 23–129.
9. Падучева Е. В. Высказывание и его соотношенность с действительностью. Референциальные аспекты семантики местоимений : [монография] / Елена Викторовна Падучева ; [отв. ред. В. А. Успенский]. – 5-е изд., испр. – М. : URSS. ЛКИ, 2008. – 292 с.
10. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / О. Г. Почепцов. – К., 1989. – 47 с.
11. Романов А. А. Прагматические особенности перформативных высказываний / А. А. Романов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. – Калинин, 1984. – С.86–92.
12. Романова Е. Г. Функционально-семантические свойства перформативных единиц в ритуальной коммуникации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика” / Е. Г. Романова. – Тверь, 1997. – 19 с.
13. Brandt M. Die performativen Äußerungen – eine empirische Studie / M. Brandt, G. Falkenberg, N. Fries, F. Liedtke // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – 1990. – Bd. 43, Heft 3. – S. 355–369.
14. Harras G. Performativität, Sprechakte und Sprechaktverben / G. Harras // ders. (Hg.) Kommunikationsverben: Konzeptuelle Ordnung und semantische Repräsentation. – Tübingen : Narr, 2001. – S. 11–32.
15. Leech G. Principles of pragmatics / Geoffrey Leech. – N.Y. : Longman, 1983. – 250 p.
16. Ross J. R. On Declarative Sentences / J. R. Ross // Reading in English Transformational Grammar R. A. Jacobs, P. S. Rosenbaum (eds.). – Waltham (Mass.), 1970. – P. 222–272.

Анотація. Стаття посвящена изучению исторического аспекта понятия перформативности, анализу становления перформативности как семантико-прагматической категории. Рассматриваются и систематизируются различные современные подходы относительно интерпретации этого понятия, акцентируется внимание на “перформативной гипотезе”.

Ключевые слова: коинциденция, локутивная, иллокутивная и перлокутивная перформативность, перформативная гипотеза.

Summary. The notion “performativity” appeared within the framework of speech acts theory. The precondition of the theory’s appearance and development and the basis of the performative phenomenon was the coincidence conception. According to it, to say something means to do something and to pronounce an utterance with the definite intention means to perform an action with the definite effect.

Performativity is a linguistic multifaceted semantic-pragmatic category that is implemented by many means in speech, the most widely spread one among of which is a performative verb in the performative usage.

The term “performativity” is represented by three meanings which are directly connected with three main speech act levels – locution, illocution and perlocution: 1) locutive constituent of any utterance is named performative (locutive performativity); 2) autoreferential usage of verba dicendi

is performative, which means that if a verb has a form of the first person present tense, then acts of nomination and performance coincide (illocutive performativity); 3) a speech act is performative provided that it is simultaneously a successful action in the outer world (perlocutive performativity).

The second meaning of performativity is the most widely used, the third meaning is represented in declarative performative utterances. The first meaning which has been afterwards reflected in the “performative hypothesis” indicates the attempts of expansion of the notion “performativity”. It has been supposed that any utterance can be regarded as an implicite performative because it has a communicative aim and an illocutive force and the presence of a performative verb is implied in its structure. This broad meaning of performativity is not acceptable and the existing hypothesis is erroneous because even provided that there will be the same illocutive force performative utterances can't be identified with not-performative. Performative utterances express clearly illocutive function and in this way give a speaker an opportunity to relieve the recipient of the possible ambiguity of his or her speech act.

Key words: coincidence, locutive, illocutive and perlocutive performativity, performative hypothesis.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 81-13; 81'38

Мамич М.В.

КУЛЬТУРОМОВНИЙ КОНТЕНТ ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ 60-ИХ ТА 90-ИХ РОКІВ XX СТОЛІТТЯ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

У сучасному журналістикознавстві активно послуговується поняттям *контент*. Як відомо, воно буквально означає ‘зміст, вміст’, а у вузькому термінологічному вживанні – це “загальний обсяг інформації Інтернету або окремого інформаційного ресурсу, реалізований як сукупність текстів; сукупність вмісту певного (друкованого чи електронного) часопису” [1, 132]. Це поняття наповнюватиметься конкретним змістом, якщо його використовувати, наприклад, для вивчення питань культури слово- та формовживання у певній сукупності текстів, текстів не лише як матеріалізованої інформації, але й насиченої ціннісними орієнтирами, ідеями, співвідносними з певним періодом в історії народу, його літературно-мовної практики. Зазвичай питання культури мови постають у статичному аспекті, тобто в проекції на порушення норм слововживання, граматики, пунктуації в конкретному виданні. Натомість мова як вагомий складник контенту медіаресурсу (на тлі аудіальної, зображальної, телевізійної, мультимедійної інформації) – це і джерело вивчення історії літературної мови. У такому разі питання “культура мови видання” може розв’язуватися в комплексі аспектів: власне мовного, комунікативно-прагматичного, етичного, лінгвокультурного, про що свідчать відомі публікації О. А. Сербенської, В. М. Русанівського, С. Я. Єрмоленко, А. О. Капелюшного, О. Д. Пономаріва, М. Г. Яцимірської, Т. А. Коць, О. В. Ожигової та ін.

Мета розвідки – обґрунтувати поняття ‘культуромовний контент видання’, систематизувати відхилення від норм слово- та формовживання на тлі сучасного розуміння лексичних, граматичних, орфографічних, пунктуаційних норм; зіставити статику й динаміку культуромовних ознак текстів жіночого журналу “Радянська жінка” / “Жінка”, що виходив у 60-их та у 90-их роках минулого століття.

У дослідженні виходимо з постулату, що модифікування мови на різних рівнях її системи – це прояви варіантності загальнолітературних норм, яка неповні закріплена у сучасних кодифікаційних працях (правописі, граматиках). Саме літературні норми журналістського тексту, закріплені в його текстах (текстова кодифікація) і відбивають суть поняття *культуромовний контент видання*. Вивчення цього феномену на матеріалі мови журналу “Радянська жінка” (нині – “Жінка”) актуальне й перспективне насамперед з практичного погляду: воно уможливило фіксацію явищ мови, узалежнених (1) від мовної політики суспільства, (2) пуристичних орієнтирів спільноти в кожний конкретний період часу. Обрані часові відрізки – 60-ті та 90-ті роки XX століття – це періоди, коли в газетно-журнальній публіцистиці, по-перше, прогресувала орієнтація на певні зразки слововживання російської книжної мови, на характерні правописні норми (шістдесяті роки), а по-друге, увиразнилися тенденції до утвердження на практиці питомих правописних норм та норм слово- і формовживання. Саме прескриптивна репрезентація літературного стандарту (стильові та стилістичні норми) в друкованих видан-